

ZAKAR PÉTER

Katonai házassági perek Mária Terézia korában

Bevezetés

A Mária Terézia korabeli katonai házasságokról mindeddig viszonylag keveset tudunk, a kutatók a vonatkozó jogszabályok feltárásánál alig jutottak tovább. Katonai szempontból magának a házasságnak a 18. századot megelőzően nem volt jelentősége. A házassági ügyek megjelenése a katonai adminisztrációban közvetlen összefüggésben állt az állandó hadsereg kialakulásával. A zsoldos katonáknak ugyanis jogukban állt az adott hadjárat alatt megházasodni, sőt családjukat és gyermekeiket magukkal vihették a hadjáratokba is. A zsoldoshadseregeket ráadásul a háborúk befejezését követően feloszlatták, így a szerződés útján kiállított legénység rövidebb ideig szolgált a katonaság kötelékében. A harmincéves háborút követően azonban egy ezzel ellentétes folyamat kezdődött el, amely egészen a 20. századig tartott, és különösen a 18. század közepén erősödött fel: a nőket igyekeztek minél nagyobb mértékben elszigetelni a hadseregtől.¹

Az állandó hadsereg megszervezése során a katonákat kaszárnyákba vezényelték, s ezzel együtt a korábban nők által ellátott feladatokat speciális, nem harcoló testületek vették át (egészségügy, hadtáp stb.). 1682-ben I. Lipót úgy rendelkezett, hogy a közlegények csak előljáróik engedélyével házasodhatnak. A cs. kir. haditanács 1738. január 25-én kelt felterjesztésében bírálta a katonai házasságok magas számát az ezredeknél. Ezek folyománya volt az illetékesek szerint a harci morál süllyedése, továbbá a katonatisztek eladósodása is, hiszen a családi szükségleteket a férjeknek kellett fedezni. Ráadásul a tisztek özvegyeiről is az államnak kellett gondoskodni. Ezért javasolták, hogy katonatisztek számára csak indokolt esetben adjanak ki házassági engedélyt.²

A haditanács állásfoglalásának ekkoriban még szinte semmilyen gyakorlati következménye sem lett. Az özvegyvé vált katonafeleségek, köztük számos külföldi származású is, továbbra is az államtól várták nehéz anyagi helyzetük javítását.³ Az ezredtulajdonos, illetve az ezredparancsnok tudta nélkül megházasodó főtiszteket rövid fogházzal büntették, aminek nem volt kellő elrettentő ereje. A Mária Terézia uralkodása alatt végbemenő reformok

¹ Reisinger, Nikolaus: *Soldatin-Sein im 18. Jahrhundert*. In.: Heppner, Harald – Kernbauer, Alois – Reisinger, Nikolaus (Hrsg.): *In der Vergangenheit viel Neues. Spuren aus dem 18. Jahrhundert ins Heute*. Wien, 2004. 229–236.

² Müller, Gerwin: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offizierkorps*. Wien, 1980. (Unveröffentlichtes Manuskript. Österreichische Nationalbibliothek 168.082-C.) 2–21.

³ Egy érdekes példát közöl Garms-Cornides, Elisabeth: *Ein Immigrantenschicksal im 18. Jahrhundert. Das Gesuch der Gregoria Lopez an Maria Theresia*. In.: *In der Vergangenheit viel Neues*, 216–219.

sorában viszont 1750-ben már megjelent egy katonai házasságokat szabályozó rendelet is, amelynek betartását már határozottan szankcionálták a hatóságok.⁴

A katonacsaládok szerepét a fentiek ellenére ambivalensen ítélték meg a hadsereg vezetői. Az előterjesztők nem feledkeztek meg a katonai utánpótlás kérdéseiről sem. A polgári életmód és életvitel rontotta a katonai morált, amihez az is hozzájárult, hogy a családos katonák kevésbé harcoltak önfeláldozóan, mint nőtlen társaik. A tisztek nagyobb hányadának és a legénységnek a zsoldja nem tette lehetővé egy család eltartását. Ráadásul az özvegyek követeléseai állandó fenyegetést jelentettek a katonai kincstár számára. A mérleg másik serpenyőjébe került viszont az a tény, hogy a katonacsaládok a tisztikar megbízható utánpótlását jelentették.⁵

Az alábbiakban a katonák, főként a katonatisztek házasságkötését befolyásoló jogi szabályozást szeretnénk ismertetni, majd konkrét példákon keresztül mutatjuk be, milyen problémák merültek fel a katonák házassági ügyeiben Mária Terézia uralkodása alatt. Levéltári forrásainkat jórészt a korabeli házassági perek során keletkezett szentszéki iratok teszik ki, amelyek arról informálnak, hogyan ítélték meg a válságba jutott házasságokat a katonai-egyházi hatóságok, s hogyan próbálták egyrészt a házasságokat megóvni, másrészt a bajba jutott házasfeleken segíteni. Mint minden hivatalos szerv által létrehozott iratanyag, így az általunk vizsgált iratanyag is megvannak a maga hátrányai (formalizmus, sajátos kategória- és fogalomrendszer, a nemi szerepek tipizálása stb.), illetve előnyei (alapos, mindenre kiterjedő vizsgálat, a tények részletes analízise stb.). Összességében tehát e források egy sajátos, katonai-egyházi látószögből teszik érzékelhetővé a korabeli eseményeket, a katonacsaládok problémáit. Fontos tehát leszögeznünk, hogy nem áll módunkban és nem is célunk a házassággal kapcsolatos általános fejtegetésekbe bocsátkozni, s még az sem bizonyítható, hogy a katonai házasságok zöme válságba jutott volna, vagy hogy minden katonatiszt verte volna a feleségét. Vizsgálatunk kizárólag a katonai egyházi hatóságok által vizsgált házassági ügyekre korlátozódik, ezek sajátosságait, elintézési módját kívánja feltárni.⁶

Katonai és egyházi jogi háttér

A házassági ügyek szabályozásának igényét a hadseregnél részben a katonai reformok sorába illeszthetjük be, részben pedig a korai jozefinista reformok is hatással voltak a rendeletek kiadására. Az abszolutista államok katonai reformjai során a tisztikar teljesen elveszítette a korábbi évszázadokra jellemző sajátosságait, és különleges státuszt betöltő, nemesi rangú, állami hivatalnokká vált. A tisztői szolgálat ezt követően többet jelentett, mint egy pusztán hivatás, hiszen sajátos kötelességrendszerrel és becsületkódex elfogadásával járt együtt. A császár egyenruháját viselő tisztek a katonai szolgálat minden megpróbáltatásáért kárpótolva érezték magukat.⁷

A Habsburg Birodalomban a harmincéves háborút (1618–1648) követően gyorsultak fel az események, katonai reformok sora kísérelte meg behozni azt a lemaradást, amit a birodalom katonai vonatkozásban Európa vezető hatalmaival szemben felhalmozott. Savoyai Jenő (1663–1736) a bécsi haditanácsot tette a katonai ügyek legfontosabb irányítójává, be-

⁴ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsrat (HKR) Archiv des Apostolischen Feldvikariates (FV) Karton (Kt.) 1. 1750: 8.

⁵ Deák István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, 1993. 178.

⁶ Kutatásainkat a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj, valamint a Habsburg-kutatási Ösztöndíj támogatta.

⁷ Frauenholz, Eugen von: *Das Heerwesen in der Zeit des Absolutismus*. München, 1940. 10–32.

vezette a tisztek kinevezését, fellépett a tiszti rang korábban szokásos megvásárlása ellen, az előléptetéseket pedig a katonai érdemek alapján kívánta megvalósítani. A reformok gyenge pontját képezték viszont az anyagi nehézségek, amelyek mind az államkincstár, mind pedig a katonaság életét megkeserítették.⁸

Mária Terézia katonai vonatkozásban nagyon rászorult tanácsadóira. A tüzérség modernizációjában Joseph Wenzel Lichtenstein volt segítségére, Joseph Daun tábornagy az egyenruhával kapcsolatos teendőket irányította, Ernst Gideon von Laudon pedig a tisztképzés reformját tartotta kézben, s olyan híres tisztiiskolák megalapításában vállalt szerepet, mint például a bécsűjhelyi katonai akadémia. Az egyes fegyvernemeknél szolgáló tisztek kötelességeit pontosan meghatározták, ami egyet jelentett a hadsereg operatív szempontból történő átszervezésével. Mivel Mária Terézia Poroszországgal ellentétben a nemesseget nem tudta a katonasághoz kapcsolni, a nem nemes tiszteket tíz éves kifogástalan szolgálati időt követően nemesi ranggal ruházta fel. Engedélyezte továbbá a katonai egyenruha viseletét az udvarban, ami a katonatiszti rang megbecsülését tovább növelte.⁹

Az egyházi életben is fontos reformok valósultak meg a 18. században. Mária Terézia állami felügyeletet gyakorolt a katolikus egyház felett, noha maga is mélyen vallásos volt. Igyekezett meggátolni a protestantizmus terjedését, bár uralkodásának vége felé kormányzata egyre közelebb került a *de facto* toleranciához. A királyi tetszvényjogot (*placetum regium*) szigorúan betartatta, megadóztatta az egyházi birtokokat, kezdetben a pápa hozzájárulásával, de 1768-tól kezdődően már a nélkül is.¹⁰ Az egyházi javak fölött állami felügyeletet gyakorolt. Korlátozta a külföldi egyházi hatóságok befolyását a birodalmon belül. Az egyházi bíráskodást a klérus tagjaira korlátozta, az egyházi menedékjogot pedig felszámolta. Kérésére a pápa csökkentette az egyházi ünnepek számát. Támogatta az egyetemi reformot, de a zsidósággal kapcsolatban kevésbé volt megértő.¹¹ Az 1770-es években megújította a földadományok tilalmát, hacsak nem hagyta jóvá azokat az állam, továbbá felemelte a szerzetesi fogadalom letételének életkori határát. Az egyháziak képzését oly módon reformálta meg, hogy az állami célkitűzések érvényesüljenek az oktatás során. Megtiltotta új, laikus vallási társulatok létrehozását, végül, engedve a nemzetközi nyomásnak, 1773. augusztus 18-án hozzájárult a jezsuita rend feloszlatásához is.¹²

Az utolsó jezsuita atya, aki legfőbb táborigazgatóként (*capellanus major castrensis*) a hadsereg felett lényegében püspöki joghatóságot gyakorolt, a bécsi származású dr. Ignaz Kampmiller (1693–1777) S. J. volt. Kampmiller tanulmányainak befejeztével néhány évig Grazban tanított, majd 1728-ban visszatért szülővárosába, ahol 1736-tól kezdve udvari szolgálatba lépett: nevelőként alkalmazták a császári udvarban. Hivatalosan Magyarország és Csehország királyának a gyóntatója volt, majd 1761-ben császári gyóntatóvá léptették

⁸ Ujhelyi Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780)*. Budapest, 1914. 245–359; Zachar József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, 2004. 17–63.

⁹ Niederhauser Emil–Kamenskij, Alekszandr: *Mária Terézia – Nagy Katalin*. Budapest, 2000. 25–37.

¹⁰ Maass, Ferdinand: *Der Frühjosephinismus*. Wien–München, 1969. 88–116.

¹¹ Niederhauser – Kamenskij: *Mária Terézia – Nagy Katalin*, 36.

¹² Beales, Derek: *Joseph II. I. In the Shadow of Maria Theresia 1741–1780*. Cambridge etc. 1987. 451.

elő. Mária Terézia már trónra lépését megelőzően nála gyónt, s ez komoly befolyást jelentett Kampmiller számára.¹³

1740-ben elődjének, Tönnemannak halálát követően nevezték ki *capellanus majornak*. Kampmiller egyik fő céljának tekintette, hogy a hadlelkészek és a polgári jogállású egyházmegyei papok, valamint szerzetesek joghatóságát pontosan elkülönítsék, és ezzel a joghatósági konfliktusoknak elejét vegyék. Ennek érdekében az 1752. augusztus 12-én, majd 1771. február 9-én kelt császári rendeletek pontosan meghatározták a katonai lelkészek joghatóságát. A rendezés alapelve szerint az egyházi joghatóság gyakorlása (szentségek kiszolgáltatása, temetés, esketés stb.) a mozgó hadsereghez (*ad militiam vagam*) tartozó katonáknál a tábori lelkészeket, míg az álló hadsereghez (*ad militiam stabilem*) besoroltak esetében a polgári jogállású egyházmegyei papokat és szerzeteseket illeti. A határvonalak kijelölése nem volt egyszerű feladat, ráadásul a tábori papság joghatósága folyamatosan bővült az évtizedek során.¹⁴

Az 1752-ben kiadott rendelet szerint a mozgó hadsereghez (*ad militiam vagam*) tartoztak az ezredek (kivéve a határhozrezredek), a tábori főlelkészek, a várlelkészek, a nagys és a kisvezérkar, valamennyi szolgálatot teljesítő, illetve a harctérre vezényelt tábornok, a hadsereghez rendelt tábori hadi kancellária, a tábori hadbiztosság, a tábori élelmezési hivatal, a tábori élelmiszer szállítók, a hadi pénztár, a tábori posta, a tábori tüzérségnél alkalmazottak, a műszaki alakulatok, a szekerészet, utászok a törzsükkel együtt, hidászok és végül mindenki, akit jövőbeni hadi szolgálatra vesznek fel, oktatnak, illetve ilyen szolgálatot teljesítenek.¹⁵ Ennek ellenére a plébánosok általában arra törekedtek, hogy a tábori papok joghatóságát szigorúan csak a kaszárnyák falain belül gyakorolhassák.¹⁶ Kampmiller az egyházmegyei papság tábori lelkészeket kaszárnyákba szorító törekvéseinek ellenállt ugyan, de a civilekre nem akarta kiterjeszteni joghatóságát. 1754. február 22-én azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy csak a kétség kívül mozgó katonasághoz sorolható személyek tartozzanak joghatósága alá. Kérése ugyan meghallgatásra talált, de ez sem állhatott a tábori papság juriszdikciója kiszélesítésének útjában.¹⁷

Szűk húsz évvel az 1752-es joghatósági rendeletet követően a tábori lelkészek joghatóságát már kiterjesztették többek között a várparancsnokokra és törzsükre, a három testőrgárdára, a ruházati bizottmányra, a bécsújhelyi kadétokra és a katonai műszaki főiskolára, a helyőrségi hadbíróságokra, a helyőrségekben lévő tüzérségre, a haditengerészet egységeire, valamennyi érintett feleségeire (de özvegyeire és árváira már nem) és szolgálóra is. A *capellanus major* joghatóságának ez a terjeszkedése mutatja, hogy Mária Terézia és a birodalom kormányzata jelentős mértékben támogatta az önálló tábori lelkészi joghatóság kialakulását és kiterjesztését.¹⁸

¹³ Lukács, Ladislaus S. J.: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. 2. köt. Róma, 1988. 678.

¹⁴ Leonhard, Johann Michael: *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten*. Wien, 1842. 18.

¹⁵ Bielik, Emerich: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates*. Wien, 1901. 36.

¹⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1755:61.

¹⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1754:42–43.

¹⁸ *Extractus benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materiarum digestus*. Ed. 4. Tirnaviae, 1846. 65–69.

Az álló katonasághoz sorolták az 1770-es évek elején a nyugalmazott tiszteket, a haditörvényszékek állományát (ha más oknál fogva nem tartoztak a mozgó hadsereghez), a rendőrség állományát, a bécsi orvos-sebészeti főigazgatóságot, katonai kórházak személyzetét, sebészeket (feltéve, hogy intézetüknél nem alkalmaznak tábort lelkészt). Szintén ide sorolták a katonai gyógyszertárak és raktárak személyzetét, a hernalsi katonai leánynevelő intézetet, ágyúkészítő műhelyek és lőporgyárak alkalmazottait, katonai intézetek és kaszárnyák gondnokait, mestereit és fogadóit, katonák özvegyeit és árváit, továbbá az eddig említettek nejeit, gyermekeit és szolgálóit.¹⁹

A megyéspüspököket azonban nem nyugtatta meg az új szabályozás, és igyekeztek továbbra is joghatóságuk alá vonni az adott településeken, főként városokban állomásozó katonaságot. Különösen sok vizsály forrása volt a katonák és a civilek között kötött házasságok ügye. 1752. augusztus 16-án a császár elrendelte, hogy egy katonai és egy polgári személy házassága esetén az esketést a tábort lelkész végezze a civil lelkész jelenlétében, és a stóladíjon osztozzanak meg.²⁰ 1753–1754-ben azonban úgy módosították a rendeletet, hogy a katonajegyves polgári személlyel történő összeadás esetén, ha tábort pap helyben nincs, a helybeli pap is összeadhatja a házasulandókat. Ha a tábort pap helyben van, hozzá tartozik az összeadás, a stóladíjat azonban meg kell osztania a helybeli plébánossal. Ugyanakkor a katonasághoz tartozó vőlegényeket az illetékes tábort pap engedélye nélkül nem lehetett összeadni. Már itt utalnunk kell rá, hogy a császári hadsereg vikáriusának kellett foglalkozni az ún. anyakönyvi ügyekkel, amelyek többnyire házasságkötéssel kapcsolatos problémákat jelentettek.²¹

Miután 1763. február 15-én a hubertusburgi békével lezárult a Poroszország elleni háború, és Szilézia továbbra is Poroszország birtokában maradt, dr. Ignaz Kampmiller S. J. *capellanus major* a haditanácshoz fordult, és indítványozta Magyarországon, Erdélyben, Csehországban és Itáliában működő tábort főpapok békeidőben történő alkalmazását. A haditanács elfogadta a javaslatot, és intézkedtek az új tábort lelkészek alkalmazásával, illetve fizetésük folyósításával kapcsolatban, s ezzel megszülettek az állandó tábort főpapi hivatalok.²²

A tábort püspökség szervezete kiépülésének másik fontos előzménye a tábort konzisztórium megjelenése. A haditanács már 1743-ban Kampmiller mellé rendelt egy konzisztórium gyakorlati rendelkező, jogtudós munkatársat, akinek évi 100 forint volt a fizetése.²³ Az 1750-es években pedig már bizonyíthatóan működött a *capellanus major* mellett egy bizottság, amely többek között a katonai házassági ügyekkel foglalkozott, s amelyet 1766-ban már tábort konzisztórium (*Consistorium Castrense*) néven említettek az egyik iratban.²⁴

A tábort püspökség megszervezésére 1773-ban került sor. Christoph Anton Migazzi bécsi érsek a jezsuita rend feloszlását követően azonnal figyelmeztette az uralkodót, hogy a jezsuita rend megszüntetését kimondó pápai bulla ünnepélyes kihirdetése után Kampmiller az egykori jezsuita kollégiumban nem működhet tovább mint a katonai-egyházi ügyek irányítója. Ezért javasolta, hogy ha az uralkodó továbbra is alkalmazni szeretné, akkor a pápai nunciusnak ismét át kellene rá ruházni a szükséges felhatalmazásokat. Mária Terézia

¹⁹ *Extractus benignarum normalium resolutionum*, 65–69.

²⁰ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 19.

²¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1853:27; Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 39–40.

²² ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1763:144–145.

²³ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1743:4.

²⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1766:187.

azonban úgy ítélte meg, hogy egykori gyóntatója, aki már nagyon megöregedett, nem alkalmas e fontos hivatal ellátására.²⁵

Mária Terézia már 1773. szeptember 9-én azt írta Franz Moriz Lacy tábornagnak, hogy a megürült állást Heinrich Johann von Kerens ruremondei püspökkel szeretné betölteni, akit egyúttal bécsújhelyi püspökké is kinevezne. Mindaddig, míg elfoglalná állomáshelyét, dr. Adam Dwertitsch kanonok helyettesítené.²⁶ Mindkét főpap Mária Terézia bizalmi köréhez tartozott. Dwertitsch 1758-tól kezdődően a bécsi egyetem rektora volt. 1774-ben örkanonokká, majd egy évre rá paphosi címzetes püspökké és a bécsi érsekség általános helynökévé nevezték ki.²⁷ A jezsuita Heinrich Johann von Kerens 1760-tól kezdve a bécsi *Theresianum* rektora, majd Mária Terézia egyik tanácsadója lett. 1770-ben Mária Terézia jelölte a mecheleni érsekséghez tartozó ruremondei püspöki székbe. 1773-ban szintén az uralkodó hívására kellett visszatérnie Ausztriába.²⁸

Mária Terézia tehát röviddel a jezsuita rend feloszlatását követően döntött: Kampmiller alkalmatlan a tábori lelkipásztorkodás további irányítására. Sajnálkozott ugyan a jezsuitákat ért megpróbáltatások miatt, de 1773. szeptember 10-én Cornelius Neny báróhoz intézett levelében megismételte azt a szándékát, hogy Kerens püspököt apostoli tábori helynöknek nevezi ki. Egyúttal reményét fejezte ki, hogy Kerens elfogadja a számára felkínált állást.²⁹

Mária Terézia a haditanács javaslatának megfelelően 1773. december 4-én az Egyesített Osztrák-Cseh Udvari Kancelláriához kibocsátott dekrétumával megalapította az Apostoli Tábori Helynökséget (*Apostolisches Feldvikariat*), amelyet egyesítettek a bécsújhelyi püspökséggel, s dr. Heinrich Johann von Kerens nevezte ki apostoli tábori helynöknek.³⁰ Az újonnan kinevezett főpap 6000 forintos évi fizetést kapott, továbbá szállást is Bécsben a Teinfaltstraße 10-ben, gróf Hamilton egykori házában. A teleket többnyire Bécsben töltötte, ahol a tábori papság ügyeivel foglalkozott.³¹

Az Apostoli Tábori Helynökség megalapítása, hasonlóan több más korabeli püspökségéhez, a jozefinista egyházpolitika azon szándékából fakadt, hogy a katolikus hívek lelki gondozása sikeresebb legyen az azt megelőző időszaknál. A tábori püspökség megalapítása ugyanakkor egy hosszú egyházi, illetve történeti folyamat eredménye volt. A jezsuita rend eltörlése azt a látszatot keltette, mintha egy hirtelen lépésre kényszerült volna a kormányzat. A tábori püspökség felállításának előzményei azonban mást bizonyítanak. A 18. században kiadott pápai brevék majdnem teljes körű püspöki joghatóságot biztosítottak a *capellanus major castrensis* számára. A 18. század közepétől kezdődően kezdett kiépülni a későbbi püspökség struktúrája: megjelentek az állandó tábori főpapi hivatalok, a házassági ügyek elbírálása pedig egy erre a célra létrehozott konzisztórium feladatokat ellátó bizott-

²⁵ Wolfsgruber, Cölestin, Dr.: *Christoph Anton Kardinal Migazzi, Fürsterzbischof von Wien. Eine Monographie und zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Josephinismus*. 2. Ausg. Ravensburg, 191–192.

²⁶ Arneth, Alfred Ritter (Hrsg.): *Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde*. 4. Bd. Wien, 1881. 401.

²⁷ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 85.

²⁸ Schragl, Fredrich: *Heinrich Johann von Kerens. Eine Kurzbiographie*. In: Bischöfliches Ordinariat St. Pölten (Hrsg.) Sonderausstellung 2002. Heinrich Johann von Kerens. Erster Bischof von St. Pölten 1725 / 1785–1792. St. Pölten, 1992. 11–25.

²⁹ Arneth: *Briefe der Kaiserin Maria Theresia*, 4. Bd. 315–316.

³⁰ Gröger, Roman-Hans – Ham, Claudia – Sammer, Alfred: *Zwischen Himmel und Erde. Militär-seelsorge in Österreich. Mit einem Beitrag von Hanak, Julius*. Graz–Wien u. a. 2001. 29.

³¹ Schragl: *Heinrich Johann von Kerens*, 15.

ságban történt. A folyamatosság mellett szól az is, hogy az uralkodó egy volt jezsuitát bízott meg a tábori helynöki feladatok ellátásával. Mária Terézia sürgetésére XIV. Kelemen pápa 1773. december 22-én kelt és a bécsi nunciushoz intézett brevéjében átadta a béke és hadiállapotra egyaránt vonatkozó hadsereg feletti joghatóságot azzal, hogy a nuncius azt továbbadhatja Kerensnek. Ezzel egyházjogilag is megszületett az Apostoli Tábori Helynökség, amely egészen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig biztosította a katonaság lelki gondozását.³²

Házassági előírások Mária Terézia uralkodása alatt

A korabeli egyházi és az állami hatóságok a házasságot az emberi élet központi értékének tartották. A családot a 18. században – hasonlóan a teremtéshez, illetve a társadalomhoz – hierarchikus szerkezetüként fogták fel, amelyben a nőknek alárendelt szerep volt kiosztva. Ugyanakkor a házasságon kívüli élet néhány kivételtől eltekintve (pl. papság, szerzetesek, katonák) szinte elképzelhetetlennek tűnt. Nők és férfiak szeme előtt az esküvő kívánatos célként lebegett. A legtöbb ember számára a családi élettel együtt járó támogatás, segítség és a létfenntartás növekvő esélye kívánatosá tette a házasság megkötését, mindkét nem számára nem pusztán a házasság megkötése, hanem a törvényes házasság megkötése jelentette a megoldást. Ez a tény jelentős befolyást biztosított az egyháznak, hiszen az adott házasságok érvényességéről első fokon az illetékes szentszékeknek kellett döntenie, de az sem volt ritka, hogy egészen Rómáig is elmentek a peres felek.³³ A törvényes férjét elhagyó, és más férfival együtt élő nőt visszaküldték törvényes férjéhez, a törvénytelen gyermekek felnevelését pedig az állam vállalta magára.³⁴

Ami a katonaságot illeti, az 1738. január 25-én kelt haditanácsi felterjesztésben foglaltakat a gyakorlatban nem tartották szem előtt. Amikor az Andrássy ezred egyik címzetes főhadnagya az ezredtulajdonos tudta nélkül otthon titokban megnősült, a katonatisztek házasodásának ügye ismét a haditanács elé került.³⁵ Részben anyagi, részben pedig katonai megfontolások következtében 1750-ben megjelent az első olyan uralkodói rendelet, amely kifejezetten a katonatisztek házasodását szabályozta. Indoklása a haditanács korábban már hangoztatott érveit ismételte meg: Az engedély nélkül házasságot kötő tisztek megsértik a katonai alárendeltség elvét, a növekvő számú asszony és poggyászkocsi nagyon megterheli mind az ezredeket, mind a tartományokat, a tisztek nem tudják zsoldjukból családjukat eltartani, minek következtében elszegényednek, és nyomorba süllyednek, a tisztek özvegyei pedig nagy terhet jelentenek a kincstár számára.³⁶

A rendelet szerint a főtisztéknek csak az ezredtulajdonos és az ezredparancsnok engedélyével szabad házasodniuk, ha megszegnék ezt a rendeletet, akkor a hadbíróság megfosztja őket rangjuktól. A főtiszték viszont csak úgy kaphattak engedélyt, ha esetleges özvegyük ellátására megfelelő tőkével rendelkeztek. Századosoknak 2000 forint, hadnagyoknak 1500 forint, zászlósoknak pedig 1000 forintot kellett befizetni a bankba (noha a haditanács korábban magasabb összegekkel kalkulált), az adott összegről szóló bizonylatot pedig le-tétbe helyezték az ezred pénztárában, és ahhoz csak a haditanács engedélyével nyúlhatott

³² Melichár Kálmán: *A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a magyar királyi honvédségnél*. Budapest, 1899. 26.

³³ Hufton, Olwen: *The Prospect before Her. A History of Women in Western Europe*. Vol. one 1500–1800. London, 1997. 59–65.

³⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1757: 105–106.

³⁵ Müller: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten*, 36.

³⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1750:8.

hozzá valaki. Az ezredparancsnoknak meg kellett győződnie a befizetett összeg valódiságáról is.³⁷

1753-ban a kiskorú tisztek esetében a gondviselő mellett előírták a katonai előjárók beleegyezését is a házasságba. Amennyiben a gondviselő ok nélkül tagadta meg az engedélyt, a kiskorú tisztnak jogában állt katonai parancsnokához fordulni jogi segítségért. Ugyanezek a rendelkezések vonatkoztak a kiskorú, árva tisztekre is.³⁸ 1756-ban a haditanács felhívta Kampmiller figyelmét az uralkodó rendeletére, amely szerint az ezredtulajdonos, illetve az ezredparancsnok tudta nélkül megkötött katonai házasságokat mind az egyházi, mind a világi hatóságok előtt semmisnek kell tekinteni.³⁹ A haditanács és Ignaz Kampmiller is ragaszkodott az új szabályok érvényesítéséhez.⁴⁰ 1768-tól kezdődően a törzstisztekre is kiterjesztették házasságkötés esetén a kaució fizetésének kötelezettségét.⁴¹ Az 1770-es évek elején a beteg katonák házasságra lépését is szabályozták. Mind a lábadozó zsoldos, mind pedig a nyugdíjazott, invalidus katonáknak csak az illetékes katonai előjáróság engedélyével volt szabad házasságot kötni.⁴²

A következő részletes házassági szabályzatot 1777-ben adták ki. A katonai becsületről vallott felfogás változásának megfelelően a tisztek ekkor már nem házasodhattak meg akármilyen leánnyal, csak olyannal, aki törvényes házasságból született, és életvitele is kifogástalan volt. A leendő katonafeleségeknek a tisztekhez illő rangjáról az ezredtulajdonosnak kellett döntenie. Konkrét számadatok nélkül kerülni kellett az ezredparancsnokoknak, illetve az előjáróknak a tiszti házasságok számának nagymértékű növekedését. A kaució fizetésének kötelezettségét, amint arra az előző bekezdésben már utaltunk, a törzstisztektől is megkövetelték, egyúttal felemelték az óvadék összegét is. Egy zászlósnak 2000, egy hadnagynak 3000, egy századosnak 6000, végül pedig egy ezredesnek 12 000 forintot kellett letétbe helyezni. A szegény tisztek házasodását tette lehetővé, hogy amennyiben menyasszonyuk hivatalosan lemondott özvegyése esetére az állami gondoskodásról, akkor az uralkodó engedélyezhette számukra is a házasságot. Míg a korábbiakban csak lefokozással büntették az érvénytelen házasságot kötőket, addig ezentúl – az 1756-ban kiadott rendelet szellemében – a házasságot magát is érvénytelenítették, s a házasság létrejöttében közreműködő személyeket, köztük a papokat, illetve lelkészeket is megbüntették.⁴³

A legénység, illetve a tisztikar házasodását a katonai előjárók beleegyezéséhez kötő rendeletek újabb egyházi jogi kérdéseket vetettek fel. A szerelem ugyanis már akkor sem tartott mindig örökké, így az engedélyre várakozó jegyes időnként meggondolta magát, noha az eljegyzési szerződését nem tudta felbontani. Augustin Policarp tizedes például a szentszéki bíróság előtt sem tagadta, hogy valóban házasságot ígért Theresia von Hawothnak, de a katonai-egyházi előjáróság egészen addig megtagadta a házassági engedély kiadását, ameddig katonai előjárója, Hagenbach ezredes hozzá nem járult a frigyhez. Eközben menyasszonya összekülönbözött vele, és azt állította, hogy már nem akar vele házasságot kötni. A férfi tehát a házassági kérelem elutasítását és a hölgy által okozott anyagi kár megtérítését kérte. Policarp nem lehetett túlságosan példamutató katona, hiszen a haditanács

³⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1750: 8.

³⁸ *Extractus benignarum normalium resolutionum*, 74–77.

³⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756: 76.

⁴⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1763: 148–149.

⁴¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1768: 211.

⁴² *Extractus benignarum normalium resolutionum*, 1846. 77.

⁴³ Müller: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten*, 43–45.

rendeletére le is csukták, de Ignaz Kampmiller a házassági szerződés szellemében 1746. március 30-án kötelezte a férfit házassági ígéretének beváltására.⁴⁴

A kifejezetten katonai rendszabályok mellett további intézkedések próbálták elejét venni az érvénytelen házasságoknak, illetve a külföldi befolyás érvényesülésének. 1756. június 15-én egy uralkodói rendelet utasította azokat, akik nem saját plébánosuk előtt akartak házasságot kötni, hogy annak elbocsátó és bizonyító levelével lássák el magukat.⁴⁵ A katonaságot azonban csak nehezen lehetett rávenni e rendelet betartására, s a nehézségekről sokat sejtet az a tény, hogy a házassági előírásokat nemcsak a tisztek, hanem egyes közlegények is megszegették. Ezt példázza a következő eset.

A 35 éves Johann Opitz, a Wallis ezred közlegénye 1756. március végén előljárója engedélye nélkül vette feleségül a szászországi származású, 28 éves Julianna Christina Scheibnerint. Másfél évvel korábban ismerkedtek meg egy kocsmában. Opitz odament a nőhöz, és több sört hozatott neki, végül felvetette, hogy ő özvegy, és ily módon megszerezné a házassági engedélyt. Arról viszont hallgatott, hogy az anyakönyvezéshez az illetékes ezredparancsnok beleegyezésére is szükség van. Ezt követően többnyire vasárnap találkoztak, elmentek egy sörözőbe, és miközben iszogattak, Opitz minduntalan hangoztatta házassági szándékát. Végül egy címzetes püspök küldte el őket Bleyer jezsuita atyához, aki összeadta és anyakönyvezte őket. Opitz századából senki sem volt jelen a szertartáson, és ő azt gondolta, nem súlyos bűn, ha ezredese engedélye, illetve ezredparancs nélkül anyakönyvezik őket. Néhány nappal később az újdonsült házasságot letartóztatták és kihallgatták a katonai hatóságok. E kihallgatások során további érdekes dolgok kerültek felszínre. Az asszonynak korábban már volt egy Theodor Hartenstein nevű élettársa. Öt évig éltek együtt, a férfi kezdetben a szász hadseregben szolgált, majd dezertált, és belépett a Daun ezredbe. Egerben vásároltak (!) egy kereskedőtől hamis anyakönyvi papírokat, így házastársaknak adták ki magukat. Született egy gyermekük is, aki azonban később meghalt. Opitz sem volt teljesen makulátlan előéletű, rendetlen magaviselete miatt egy ízben már 30 botütésre ítélték, a kihallgatás során viszont tisztességesen viselkedett, főként újdonsült felesége számára kért kegyelmet.⁴⁶

Az engedély nélkül kötött házasság minden nehézség ellenére is elérte célját. Az ügy ugyanis az ezredben lefolytatott kihallgatásokat követően a haditanács elé került, ahonnan véleményadás végett Ignaz Kampmillerhez fordultak. A *capellanus major* azt javasolta 1756. augusztus 13-án kelt levelében, hogy az egyházzal való további feszültségek elkerülése végett Opitz közlegényt törvényes keretek között ismét adják össze menyasszonyával. A haditanács elfogadta az előterjesztést, és utasította a Wallis ezred parancsnokát, illetve az ezredtulajdonost a megfelelő engedélyek kiadására.⁴⁷ Ami a rendeletek további sorát illeti, 1777–1778-ban megtiltották a hívóknak, hogy a házassági akadályokkal kapcsolatos felmentésekért Rómához forduljanak. Kiskorúak számára pedig az állam is előírta a szülők, vagy a gyám beleegyezését a házasságba.⁴⁸

A további konkrét esetek ismertetése előtt érdemes röviden utalni a házasság katolikus felfogásának lényegére is, hiszen e nélkül nehezen értelmezhetők az alábbi esetek. A katoli-

⁴⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 250. Nr. 21.

⁴⁵ *Extractus benignarum normalium resolutionum*, 248–249.

⁴⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 249. Szám nélkül. Causa Johann Opitz ac Julianna Christina Scheibnerin.

⁴⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756: 85–87; Zakar Péter: *A táborigazságszolgálat felállításának előzményei a XVII–XVIII. században*. In.: Ujváry Gábor (főszerk.)–Kerekes Dóra (felelős szerk.): *Magyarságtudományi Közlemények*. Budapest, 2005. 329.

⁴⁸ *Extractus benignarum normalium resolutionum*, 248–251.

kus egyház szerint a házasság szentség, amelyet a házaspár egymásnak szolgáltatnak ki. A tridenti zsinat szerint a házasság „örök és felbonthatatlan kapocs”, s ha valaki azt állítaná, „hogy a házasság nem valódi, szoros értelmében vett és Krisztustól alapított szentség”, akkor azt ki kell közöszíteni.⁴⁹

A katolikus házasság célja az emberi nem fönntartása, a gyermekek keresztény nevelése, a házastársak életének szebbé tétele a kölcsönös szeretet által, továbbá a nemi ösztön rendezett kielégítése. A házasság fontos jellemzője, hogy a törvényesen megkötött és elhált házasság semmiféle hatalommal, csakis az egyik fél halálával bontható fel. Az egyházi tanítás szerint a házasság lényege és érvényessége körüli törvényhozás az egyházat illeti meg. Egyes protestáns országokban a fejedelmet illette meg e jog, s a 17. századtól kezdve a katolikusok körében is egyre többen hangoztattak olyan eretnek gondolatokat, hogy a házasságban a polgári kötés a szentségtől elválasztható, továbbá az államhatalomnak joga van bontó akadályokat állítani.⁵⁰

Az államegyház kialakulásának egyik fontos forrása volt a Habsburg Birodalomban Johann Nikolaus von Hontheim trieri püspök munkássága, aki az epizkopalizmus híveként a pápai hatalom ellensúlyozására a püspökök befolyását akarta növelni, és az első század egyházi alkotmányához való visszatérést propagálta. Az egyházi reform sikerre vitelében az államnak is fontos szerepet szánt, így a házassági akadályok megfogalmazását is az állam hatáskörébe utalta. Már az 1777-es házassági rendeletben is e hatásokat érhetjük tetten az engedély nélkül kötött házasságok érvényességének megkérdőjelezésében, s e szellemiség teljes diadalt arat majd a későbbiekben II. József 1783-ban kiadott házassági pátensében.⁵¹

Az eljegyzés a házassági jog szerint ugyan a két fél egybehangzó akaratával felbontható volt, de az összhangzásra kevés példát tudunk említeni. Az eljegyzés felbontására akkor volt törvényes lehetőség, ha az egyik fél a köteles hűséget megszegte (például valaki mással szexuális életet élt, vagy újabb eljegyzést kötött), illetve ha olyan dolgok derültek ki, amelyeknek az eljegyzés megkötése előtti napvilágra kerülése azt valószínűtlenné tették (például ha a jegyes megőrül, megcsonkítja magát, megváltoztatja vallását, vagy ha a vőlegény elveszíti vagyonát). Az eljegyzéssel kapcsolatban pert lehetett indítani az eljegyzés érvényének ki nyilatkoztatására, ezzel együtt a cserbenhagyott fél kárának megtérítésére, illetve az eljegyzés teljesítésére.⁵²

A házasság felbonthatatlansága azonban nem jelentette azt, hogy az egyház ne védte volna erőszakoskodó, házasságtörő vagy kicsapongó életmódot folytató házastársától a másik felet. A házasság felbonthatatlansága mellett ugyanis lehetőség volt az életközösség felbontására, amit többnyire ágytól és asztaltól történő elválasztásnak nevezünk (*separatio a thoro et mensa*). A tridenti zsinat kiátkozással fenyegette meg azokat, akik azt állítják,

⁴⁹ *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai.* Sajtó alá rendezte és ford: Fila Béla – Jug László. Kisterenye–Budapest, 1997. 1797., 1801.

⁵⁰ Szeredy József: *Egyházjog, különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra.* 2. k. Pécs, 1879. 1065–1085. Teljesen légből kapott az az állítás, hogy a „nőket arra kötelezték, hogy házasságban éljenek”. Miles, Rosalind: *Az idő leányai. A nők világtörténelme.* (Ford: Juhász Borbála.) Budapest, 2000. 114. Először is, bizonyos feltételek teljesülése esetén a férfiakat is erre kötelezték, így a megfogalmazás elfedi a két nem azonos jogi megítélését, másodszer is, az erőszakkal, illetve félelemmel kikényszerített házasságokat még a katolikus egyház is felbonthatónak tartotta. Szeredy: *Egyházjog*, 2. köt. 1177–1179.

⁵¹ Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve.* (Szent István kézikönyvek 5.) Budapest, 2001. 336–337.

⁵² Szeredy: *Egyházjog*, 2. köt. 1085–1101.

„hogy az Egyház téved, amikor számos okból lehetségesnek mondja a házasfelek közt az ágytól való elválást, vagyis az együttlakás kötelezettségének megszűnését meghatározott vagy bizonytalan időre”.⁵³

Az elválasztás vonatkozhat csak az ágyra, vagy az ágyra és az asztalra, s ez utóbbi lehet ideiglenes vagy örökös. Az életközösség örökös felbontását az egyházjog egyedül a házasságtörés esetén engedi meg. Ideiglenes felbontásra jogosítanak fel a következő esetek: katolikus hittől való elpártolás, bűntényre csábítás, gonosz elhagyás, folytonos elkeserítés, súlyos bántalmazás, kegyetlenkedés, legyőzhetetlen ellenszenv, házból történő kiűzés, illetve élet elleni törekvések, továbbá a házassági kötelesség (*debitum conjugale*) ok nélküli makacs megtagadása, könnyelmű pazarlás stb. Az elválasztást válóperes eljárás útján lehet elérni, amelyet csak maguk a házastársak indíthatnak. E perekre az alábbiakban bőven fogunk példákat találni.⁵⁴

Terhességi vádak és házassági ígéretek

Katonai egyházi hatóságok tárgyaltak minden terhességi váddal (*Impregnationsklage*), házassági ígérettel és házassággal kapcsolatos peres ügyet, amely a mozgó katonasággal kapcsolatban felmerült. Mielőtt a tipikusnak tekinthető ügyek ismertetésébe foglalnánk, érdemes röviden kitérni arra, hogyan udvaroltak az adott korszakban a katonák a hölgyeknek. A kérdés felvetését az is indokolja, hogy a különböző szerelmi kalandokról szóló, francia nyelvű, illetve franciából fordított regények és elbeszélések Mária Terézia uralkodása alatt éppen úgy indexre kerültek, mint Martin Luther, Niccolò Machiavelli vagy éppen II. Frigyes munkái.⁵⁵

A katonaság kaszárnyákba vezénylésével, amint arra korábban már utaltunk, a hadsereget elszigetelték a polgári lakosságtól, így a nőktől is. A nők számára végképp csak az „alantasabb”, kiegészítő munkák maradtak meg a katonaság körül: a katonafeleségek vezethették a háztartást, de nőket alkalmaztak a katonaság körül felmerülő szolgáltatások egy részénél is, például mosásnál vagy a háztartási munkák ellátása során. Német nyelvterületen hagyományosan különbséget tettek a tiszteletre méltó és a tiszteletre nem méltó munkák között. Ebben a nemességen túlmenően szerepet játszottak a céhek is, hiszen nem fogadtak tagjaik közé nőket, és fokozatosan a tiszteletre nem méltó kategóriába sorolták a ház és a háztartás körüli munkákat. A 18. század második felében a nők hivatalosan már csak ilyen szerepekben jelenhettek meg a katonaság közelében.⁵⁶

Lássunk tehát néhány példát arra, hogyan hódították meg a korabeli férfiak szívük választottját! Joseph Gundermann hadnagy például az 1750-es évek elején Klara Scharffin fogadós lányát, Elisabeth Scharffint gyakorta félrevonta attól az asztaltól, ahol több katonatiszt is ült, és bizalmas beszélgetéseket folytatott a lánnyal. Több ízben kezelt csókolta a lányt, sőt nyilvánosan csókolóztak is, és a főtiszt gyakran azzal a kanállal fogyasztotta

⁵³ Fila–Jug: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 1808.

⁵⁴ Szeredy: *Egyházjog*, 2. köt. 12481253.

⁵⁵ Olechowski, Thomas: *Der Katalog der verbotenen Bücher. Kommunikationsfreiheit und Zensur unter Maria Theresia*. In.: In der Vergangenheit viel Neues, 21–24.

⁵⁶ Simonton, Deborah: *A History of European Women's Work 1700 to the Present*. London–New York, 1998. 76–78. Azért használtuk a „hivatalosan” kifejezést, mert előfordult, hogy néhány nő férfiruhát öltött és huzamosabb ideig szolgált a Habsburg hadseregben (Francesca Scanagatta, Johanna Sophia Kettner, illetve egy Plarenzi nevű főhadnagy), miközben valódi nemét eltitkolta. Nikolaus Reisinger: *Soldatin-Sein im 18. Jahrhundert*. In.: In der Vergangenheit viel Neues, 229–236.

el ételét, amivel a lány is evett. A bizalmas viszony következtében a leány várandós lett, s amikor Gundermann meglátogatta őket, a fogadás követelésére ígéretet tett arra, hogy elveszi a lányt. Ilyen esetekben a szentszék a lányt a házassági ígéret bizonyítékokkal történő alátámasztására, a főtisztet pedig gyermektartás fizetésére kötelezte.⁵⁷

Gyakran szerepelnek felperesként a tiszteknél szolgáló nők, akiket végül mégsem akartak az érintett tisztek feleségül venni, illetve akikkel gyermekük születését követően mostohán bántak a férfiak. Katherina Glöschint egy Jurcovich nevű határórszázados az 1740-es években szintén házassági ígérettel csábította el. A hölgy a tisztnél szolgált, majd a házassági ígéretek hatására annak ágyasa lett. Amikor a várandós hölgy felfedte állapotát, a férfi először anyagilag támogatta, majd házába fogadta a nőt. A százados ezt követően ismét követte, hogy a nő feküdjön le vele, amit az megtagadott. Erre a férfi több ízben megverte élettársát, aki válaszul elhagyta a századost, majd pert indított ellene.⁵⁸

A kocsmák mind a legénység, mind a tisztek számára esélyt nyújtottak az ismerkedésre, az előző fejezetben részletesen ismertetett esetben Johann Opitz, a Wallis ezred közlegénye is egy kocsmában ismerkedett meg későbbi feleségével az 1750-es években, úgy, hogy odament a nőhöz, és több sört hozatott neki.⁵⁹ Franz Buchwald főhadnagy 1773 júliusában a nyílt utcán ismerkedett meg Theresia Kasparinnal. Hamarosan már a lány harisnyáját csókolgatta, majd bevitte a szállására is. Végül a hölgy állítólagos ellenállása dacára lefeküdtek egymással, s a megfelelő idő elteltével a hölgy gyermeket szült.⁶⁰

Voltak olyanok, akik még ennél is kevesebbet adtak a formákra. A magyar nemesi testőrségnél szolgáló Johann Schlemmer nevű szolga például mosatlan ruhákat hordott a szintén testőrségi szolgálatban álló Eva Leinbergerinnek. Egy ízben erőszakosan betört a konyhába, a nő ellenállt, de a férfi bevonszolta áldozatát a szobába, és megerőszakolta. Schlemmer állítólag házassági ígéretet is tett, noha később megpróbálta megvesztegetni az alperest, hogy ne forduljon ügyével a hatóságokhoz. A szentszék 1774. szeptember 22-én kötelezte a férfit a házasság megkötésére, illetve a gyermektartás megfizetésére.⁶¹ A műveltebb rétegek viszont inkább levelezés útján hódították meg a hölgyeket. Ezt tette például Johann Christoph Freyherrn von Seeberg huszár ezredes az 1740-es évek végén, aki gyakran váltott leveleket jegyesével, s utóbbi rendkívül hálás volt e figyelmességéért.⁶²

A katonai szentszéki ügyek döntő többsége házassági ígérettel, illetve a hölgyek áldott állapotba kerülésével indult útnak. „Főtisztelendőség el tudja képzelni” – írta az 1740-es évek közepén Ludmilla Theresia Prokschyn Ignaz Kampmillernek –, milyen módon ejtett teherbe, „engem, gyenge fehérnépet” Franz Tauffer hadbíró-százados, a Lotharingiai Ferenc sorgealozezred katonája. Hízkeléssel, ölelgetéssel és házassági ígérettel a hadbíró akkor csábította el, amikor házvezetőnő volt az alperesnél, így aztán 1744. november 7-én egy leánygyermeknek adott életet. A férfi a per időpontjában a nőt sem elvenni nem volt hajlandó, sem pedig a gyermekéről gondoskodni, hanem egy másik nőszeméllyel akart házasságot kötni. A hölgy ennek megfelelően kérte a házasság kimondását, illetve a gyermekről és róla való méltányos gondoskodást.⁶³

⁵⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 252. Nr. 69.

⁵⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 250. Nr. 28.

⁵⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 249. Szám nélkül. Causa Johann Opitz ac Julianna Christina Scheibnerin.

⁶⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 6.

⁶¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 20.

⁶² ÖStA KA HKR FV Kt. 255. Nr. 176.

⁶³ ÖStA KA HKR FV Kt. 250. Nr. 17.

Az ítéletek többségében a „kárvallott” hölgyet megeskették, hogy a születendő gyerekek az apja bizonyosan az általa megnevezett férfi (azaz az alperes), majd ezt követően a várandós anya eltartásának költségeit, illetve gyermektartási költséget szabtak ki, továbbá az eljárás költségeit is az alperesnek kellett állnia, amennyiben elvesztette a pert. Ebben a szellemben döntött Ignaz Kampmiller 1775. április 21-én Theresia Kasperin felperes, illetve Franz von Buchwald főhadnagy ügyében.⁶⁴

Az eljegyzési szerződéseknek gyakran anyagi vonzatai is voltak. Így például amikor 1742. szeptember 28-án Philip Joseph Daelmann zászlós tanúk előtt ígéretet tett egy fiatal hölgynek, hogy amint a hadjárat alakulása engedi, el fogja venni feleségül, anyagi felelősséget is vállalt jegyeséért. A kiállított okirat szerint, Daelmann halála esetén annak javait el kell árvereztetni, és az abból befolyt összeget jegyesének át kell adni. A néhány év alatt főhadnaggyá előléptetett férfi hiába próbálta 1753-ban visszavonni ígéretét, mind az illetékes katonai szentszék, mind pedig a nunciatúra elutasította kérelmét.⁶⁵

Ha a csábítóról bebizonyosodott, hogy házassági ajánlatot tett az érintett hölgynek, akkor az egyházi bíróság kötelezte ígérete beváltására. Így járt a gróf Leopold Daun tábornagnynál szolgáló Bernhard Hutter, akit a szentszék, illetve Ignaz Kampmiller arra kötelezett, hogy a (hétéves) háborút követően ígéretéhez híven vegye el feleségül Susanna Thürschmidint.⁶⁶

A bizonyítási eljárás meglehetősen bonyolult volt, mivel a felperes tanúvallomása ebben az esetben nem volt elégséges. Az 1750-es években (1753-tól 1755-ig) folytattak vizsgálatot Maria Anna de Bassa et Scherresberg, illetve Woywoda von Strohmberg százados ügyében. A felperes hölgy, aki két szék között esett az asztal alá, a házassági ígéret beváltását követelte a századostól. Az eljegyzés tényét írásbeli bizonyítvánnyal is alátámasztotta, továbbá az alperes által írt szerelmes levelekre is hivatkozott, ráadásul a felperes szüleinek is írásban megígérte a hölgyvel való megházasodást, és a férfi egy hozománnyal kapcsolatos megállapodást is ellátott kézjeggyel.⁶⁷ A főtiszt viszont azzal védekezett, hogy a felperes által előadott eljegyzés csak látszólag történt meg. A hölgy mindezt csak azért tette, mert meg akart szabadulni egy korábbi, Corsarolli nevű vőlegényétől. Mivel a felperes maga is elismerte – érvelt a százados –, hogy házassága által egy másik házasságtól akart megmenekülni, így ő nem volt szabad állapotú, amikor vele az alperes eljegyzést kötött. A férfi arra is hivatkozott, hogy ő már korábban Prágában egy Magdalena Hartmanin nevű hölgynek házasságot ígért, így ő sem volt abban a helyzetben, hogy törvényes eljegyzést üssön nyélbe. Előadta még, hogy ezen utóbbi eljegyzéséhez nem kapta meg ezrede beleegyezését sem.⁶⁸ A nő erre újabb írásos bizonyítékokat tárt a bíróság elé, kétségbe vonta, hogy az eljegyzés csak látszat szerint történt volna meg, hiszen a százados maga is elismerte egyik levelében, hogy házassági ígéretét Corsarolli feltűnése előtt tette. Ráadásul Woywoda von Strohmberg bírósági eljárást is indított a váratlanul feltűnt vetélytárs ellen, hogy elsőségét bebizonyítsa. Az ezreddel kapcsolatban megjegyezte, hogy vőlegényének ismét kérelmeznie kell a házassági engedélyt. Az alperes kitarított állítása mellett, hogy nem történt érvényes eljegyzés, és vitatta a felperes által benyújtott irományok bizonyító erejét. Szerinte, mivel a nő beismerte, hogy Corsarollinak is házasságot ígért, így hűtlenné vált hozzá, és ő ismét szabad állapotú lett. A szentszék azonban úgy ítélte meg, hogy a százados nem tudta bizonyítani

⁶⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 249. Szám nélkül. Causa Theresiae Kasperin ac Franz von Buchwald.

⁶⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 251. Nr. 49.

⁶⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 249. Nr. 18.

⁶⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 252. Nr. 70.

⁶⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 252. Nr. 70.

a hölgy már korábbi eljegyzését, ráadásul a tiszt nem is tagadta, hogy házasságot ígért, s e szándékánál a másik férfi feltűnését követően is megmaradt. Így a szentszék 1754. március 26-én úgy döntött, hogy Woywoda von Strohbergnek el kell vennie a hölgyet, s az ítéleten a fellebbezést követően sem változtattak.⁶⁹

Mindezek ellenére úgy tűnik, a házassági ajánlatokat ritkábban sikerült bizonyítani, mint a terhességi vádakot, ebből következően a várandós anyák többnyire érvényesíteni tudták anyagi követeléseiket. Maria Eva Hirschin például azzal vádolta 1744-ben Franz Anton Steiner századost, hogy nyolc hónapos kassai szolgálata alatt rendszeresen lefeküdt vele, teherbe ejtette, azon felül még házassággal is kecsgettette. A vádlott hiába védekezett azzal, hogy ő már 40 éve szolgál a hadseregben, és a nő még 1744 januárjában eltávozott tőle egy másik férfivel, miután bebizonyosodott, hogy a nőszemély ágyasa volt, a bíróság felmentette ugyan a házassági ígéret vádja alól, de a felperes nőnek megítélte a gyermeki járulékot, illetve a gyermektartást.⁷⁰

Ez a végkifejlet volt a leggyakoribb, hiszen, amennyiben a hölgyeket megeskették, hogy az alperes az apa, akkor, ha csak nem voltak ellentétes bizonyítékok, megítélték számukra a gyermektartást. Nem menekülhetett a jogkövetkezmények alól Franz Juratschek alhadnagy sem 1773-ban. Egy Johanna Künzelmannin nevű hölgy megvádolta, hogy öt évvel korábban házassági ígéretet tett neki és elcsábította. Hiába védekezett a katonatiszt azzal, hogy a felperes egy ledér életmódú fehérnép, ő ellenben egy ártatlan ifjú, amiből következően sokkal inkább a nő csábíthatta el őt, semmint ő a hölgyet. A szentszéki ítélet szerint, amennyiben a hölgy megesküszik az élő Istenre, hogy csak az alperes lehet gyermeke atyja, akkor a katonatisztnek gyermektartást kell fizetnie.⁷¹

A gyermektartás fizetése jelentős illetményelvonással járt, amiről az ezredparancsnoknak kellett a katonai hatóságok utasításának megfelelően intézkedni. Theresia Kasparin kisasszony az 1770-es években vádolta meg Franz Buchwald főhadnagyot, hogy gyermeket vár tőle. A főhadnagy kezdetben megígérte, hogy gondoskodni fog születendő gyermekéről, és még pénzt is adott az anyának. Egy este azonban megjelent a férfi, és egy papírba csomagolt szert hozott a kismamának, amitől a terhesség megszakítását remélte, majd ezredével együtt eltávozott Bécsből. A szertől az anya rosszul lett és megbetegedett, a gyermeknek azonban semmi baja sem lett. A szülést követően, mivel az anya nem kapott választ leveleire, terhességi vádat emelt a férfi ellen, amit a szentszék meg is ítél a számára. Az illetékes ezredparancsnok, báró Kavanagh ezredes intézkedése szerint a megítélt 45 forint 8 krajcárt, továbbá a perköltségeket (64 forintot és 42 krajcárt) havi 5 forintjával vonták le Buchwald főhadnagy fizetéséből.⁷²

A tényállásnak megfelelően néha választhatott a per vesztese, hogy házasságot kíván-e kötni a felperes hölgygel, vagy csak anyagilag akarja támogatni őt és megszületendő gyermekét. Ez elé a választás elé került például Jakob Schwarz 1748. szeptember 12-én, amikor elvesztette az Elisabeth Kleinennel szembeni perét.⁷³ Ez a választási lehetőség többnyire akkor merült fel, ha a terhességi per folyamán bizonyítást nyert, hogy a két fél együtt élt, de nem kötött házasságot (*concubinatus*). Ez elé a dilemma elé került többek között 1753-ban Joghann Hampel is, miután Margaretha Wölzlin pert indított ellene.⁷⁴

⁶⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 252. Nr. 70.

⁷⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 250. Nr. 11.

⁷¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 2.

⁷² ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 6.

⁷³ ÖStA KA HKR FV Kt. 251. Nr. 34.

⁷⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 252. Nr. 65.

Volt azonban a perek (többnyire férfiúi) veszteséinek még egy lehetősége: a megegyezés. Ez többnyire úgy zajlott le, hogy a szorult helyzetbe jutott katonatiszt, illetve katonai joghatóság alatt álló férfi egy jelentősebb összeget ajánlott fel a felperes hölgy javára, mire az minden további követeléséről lemondott, a megállapodást pedig írásba foglalták, és tanúk előtt megerősítették. Így menekült meg a jogkövetkezmények elől Francz de Finé, a Lobkowitz vértess ezred századosa, amikor 1751-ben elvesztett egy pert Elisabeth Großwardeinerinnel szemben, s a bíróság kötelezte arra, hogy kössön házasságot a felperessel, akinek házasságot ígért. Az 1751. december 31-én aláírt megállapodás szerint a százados 400 forintot fizetett ki a hölgynek, aki cserébe mind a házasságtól, mind pedig gyermeke eltartásának követelésétől elállt.⁷⁵

Az sem volt kizárva, hogy a megállapodás szerint fizetésre kötelezett fél részletfizetési kedvezményt kapjon. Barbara Keuschlerin például az 1750-es évek közepén azt panaszolta el Ignaz Kampmillernek, hogy Joseph Wendl őrmester házassági ígérettel teherbe ejtette, várandóssá tette, s már meg is kellett szülnie gyermekét. A férfi azonban nem akarta feleségül venni, és a gyermekről sem akart gondoskodni. Kampmiller 1755. április 2-án szentesítette a két fél megállapodását. Eszerint a férfi 300 forintot fizet a felperesnek, aki cserében eláll minden további követelésétől. A fizetés részleteit is pontosan megszabták: május 2-ig 50, november 2-ig újabb 50, 1756. május 2-ig 100, majd 1756. november 2-áig a fennmaradó 100 forintot kellett az alperesnek kifizetnie.⁷⁶

Az eljárások kapcsán felvetődik az a kérdés is, hogy az adott korban mennyire tudták pontosan rekonstruálni az eseteket. A terhességi vádak kapcsán felmerülő nagyobb kockázatra, amely többnyire a felperes nő vallomásából adódott, már utaltunk. Ezzel együtt is csak kivételesen fordult elő, hogy az illetékes katonai szentszéki téves ítéletet hozott. Az eljárásokat ugyanakkor a világi hatóságok is bonyolították, gyakran egészen az uralkodóig is elmentek a peres felek. A kivételesnek tekinthető téves szentszéki ítéletek közé sorolható feltehetően Susanna Clara Holzbergerin esete. A hölgy egy Werneck nevű századosot vádolta meg azzal, hogy szeretkezett vele, és várandóssá tette. Először a tiszt ezredeséhez, majd amikor elutasították elégtétel iránti kérelmét, akkor egyenesen az uralkodóhoz fordult. Ezzel elérte, hogy a százados fizetésének felét letiltották. Erre az ezred bírósága is tovább vizsgálódott, és a katonai-egyházi hatóságokhoz továbbította az ügyet. A csehországi táborig főpapról és másik három táborig lelkészből összeállított konzisztórium a tisztet felmentette a vádak alól. Erre Holzbergerin kisasszony fordult a *capellanus major*hoz, és kérte a döntés megváltoztatását. Az ügyben itt állt be váratlan fordulat. Sem az alperes, sem a felperes nem nyújtotta be az ilyenkor szükséges írásbeli anyagokat, hanem az alperes tiszt javaslatára megegyeztek egymással a peres felek, ami valószínűsíti, hogy a korábbi szentszéki ítélet téves volt.⁷⁷

Ha nem jött létre megállapodás, és a házassági ígéret sem volt egyértelmű, akkor nem maradt más hátra, mint hogy a szentszéki bíróság döntést hozzon az anya és a gyermek támogatásáról. Jó példa erre az esetre Anna Johanna Stahrenbergin és Karl Herold lovassági százados ügye. A hölgy 1750. január 24-én fordult Ignaz Kampmillerhez azzal a panasszal, hogy a százados „ifjúsága legszebb virágában”, amikor még alig volt 16 éves, miközben nála szolgált, várandóssá tette. Keresetében azt követelte, a férfi vagy vegye el, vagy biztosítsa

---

⁷⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 251. Nr. 37.

⁷⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 253. Nr. 83.

⁷⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 5.

ellátását. A szentszék 1750. június 30-án az önként fizetett összegeken túl még 100 forintot ítelt meg a hölgy számára, noha ebből az összegből kellett a per költségeit is fedezni.⁷⁸

A házassági ígéretnek bizonyítása csak kivételes esetekben sikerült, amint azt Maria Theresia Freyin esete is demonstrálja. A hölgy 1750-ben vádat emelt az általa már egy éve közelebbről ismert Joseph Fleischmann főhadnagy ellen, aki Morvaországban állomásozott. A főhadnagy állítólag 1749-ben visszavonhatatlan házassági ígéretet tett neki, ráadásul az eljegyzés fejében egy gyűrűt is követelt tőle, amit a hölgy át is adott a férfinak. Ezt követően Fleischmann megfenyegette a nőt, hogy amennyiben nem engedelmeskedik neki, el fogja hagyni; szexuális kapcsolatot kezdeményezett vele, a hölgy áldott állapotba került, de a főtiszt ezt követően is vonakodott házassági ígéretének beváltásától. Mivel a férfi már leveleire sem válaszolt, noha tavasszal Bécsbe érkezett, kérte a házassági ígéret beváltásának foganatosítását. A házassági ígéretet azonban mindenkor törvényes bizonyítékokkal kellett alátámasztani, s szemben az apaság megítélésével, amikor a hölgyek vallomása elégséges volt a férfiakat elmarasztaló ítélet meghozatalához, a házasság megítéléséhez további bizonyítékokra volt szükség, amelyeket viszont csak ritkán sikerült a bíróság elé tárni. Maria Theresia Freyin sem tudta bizonyítani kielégítően, hogy házasságot ígértek neki.⁷⁹

A házassági ígérettel kapcsolatos perek egy részét anyagi kárpótlás reményében indították. Anna Maria Notlangin 1775. január elején vádolta meg Andreas Muritzot, a német nemesi testőrség kapusát, hogy hízkelő szavaival és gyakori házassági ígéreteivel elcsavarta a fejét, és teherbe ejtette. Miután nem kapott engedélyt a házasságra, a férfi anyagilag is támogatta a hölgyet, aki megszülte gyermekét, de a házasságból mégsem lett semmi. A gyerek meghalt, a férfi pedig – Anna Maria Notlangin vallomása szerint – elállt korábbi ígéretétől, sőt egy másik hölgyet szemelt ki feleségének. A kárvallott ekkor az ezredkáplánhoz fordult, de mivel nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani a házassági ígéretet, a szentszék döntése értelmében 50 forint kárpótlás fejében el kellett állnia további követelések támasztásától.⁸⁰

Kiskorúak házassági ígéretét ugyanakkor nem tekintették perdöntőnek. Ignaz Kampmiller *capellanus major* az 1750-es években foglalkozott Maria Theresia Pechhofmanin és Joseph Gelinek ügyével. Az eljárás érdekessége, hogy ebben az esetben terhességi vád nem merült fel, ami aligha véletlen, hiszen az alperes még kiskorú volt, amikor házassági ígéretet tett a hölgynek. A nunciatúra, a szokásos fellebbezést követően, Kampmillert bízta meg a döntéssel, aki 1755. október 14-én kimondta: tekintettel a férfi kiskorú állapotára a házassági ígéret időpontjában, az eljegyzés kötelezettsége alól mentesíti az alperest. Ráadásul december 10-én – a szokásoknak megfelelően – a vesztes félre terhelték még a perköltségeket is.⁸¹

A terhességi vádakkal, illetve házassági ígérettel kapcsolatos perek vesztesei többnyire a férfiak voltak ugyan, de azért arra is volt példa, hogy egy nő terhességi vád segítségével akart jogtalanul házasságot kötni. Anna Maria Kirscherin például az 1750-es évek közepén hosszasan panaszkolt Johann Baptista Gipsan felcsere galád cselekedeteit. Eszerint a férfi kétszer is várandóssá tette, s noha minden pénzt ráköltötte, a legnagyobb nyomorba döntötte, ráadásul még egy másik nővel is viszonya volt. Miután a Kirscherin által előadot-

⁷⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 251. Nr. 43.

⁷⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 251. Nr. 45.

⁸⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 21.

⁸¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 252. Nr. 53.

tak nem feleltek meg a valóságnak, a felcsert 1756. január 24-én felmentették az ellene emelt vádak alól, és feloldották a vele szemben korábban kimondott házassági tilalmat is.⁸²

A jogi folyamat gyakran elhúzódott, mert a per vesztese nem volt hajlandó belenyugodni a döntésbe. Maria Magdalena von Ghillany 1748. május 4-én vádat emelt Franz von Ghillani ellen. Kettejük házasságára ugyanis az újdonsült férj ezredének elöljárói nem adták áldásukat, mire Ghillany az angermundi plébánián anyakönyveztetette házasságukat. A nyilvánvaló szabálytalanságokra hivatkozva a férj egy idő után kétségbe vonta a házasság érvényességét, mire az asszony vádat emelt ellene az illetékes szentszéknél, és követelte az együttélés törvényes végrehajtásának kimondását. A vizsgálatot követő határozat érvényesnek mondta ki a házasságot, de a férj fellebbezett az ítélet ellen a nunciatúrán, és ezúttal neki adtak igazat, így a házassági anyakönyvet érvénytelennek nyilvánították. A feleséget azonban ez sem hatotta meg, a pápához fordult az ügy felülvizsgálatát kérve. A római szentszék által kinevezett bizottság mint legfelső jogi fórum Prágában 1755. február 18-án a házasság érvényessége mellett döntött.⁸³ A tábori főlelkészek, illetve szentszékek döntése ellen, mint fentebb is kiderült, a területileg illetékes nunciatúrához lehetett fellebbezni, majd, ha még mindig jogorvoslatra volt szükség, akkor a pápához kellett fordulni.⁸⁴ A fellebbezések következtében tehát gyakran hónapokig nem született meg a végső döntés. A nemesi testőrségnél szolgáló Raymund Kodauer hadnagyot például már 1771. december végén gyermektartás fizetésére kötelezték Anna Maria Bürgerinnel szemben, de a fellebbezések miatt csak 1773. szeptember 13-án utasították el végleg a főhadnagy felülvizsgálati kérelmét.⁸⁵

A fentebbiekhez hasonló, hosszú eljárásra került sor az 1770-es évek második felében is egy terhességi váddal kapcsolatos ügyben. Maria Anna Josepha Cartoon 1776. június 21-én vádat emelt a belga tábori főpapnál a Kaunitz ezred századosa, Soudain ellen. Állítása szerint a százados nagyon gyakran beszélt neki a házasságról, rávette az erkölcselenségre, teherbe ejtette, most viszont nem akarja házassági ígéretét betartani. Szeptember 15-én a felperes világra hozta gyermekét, s a szülés kapcsán több jelenlévő eskü alatt vallotta, hogy az apa csakis Soudain százados lehet. Az alperes 1777. január 11-én kelt válaszában főként a felperest és annak apját gyalázta, majd egy másik levelében tagadta a vádakot. Erre a felperes és apja válaszolt, de Soudain már nem folytatta a vitát. A szentszék felmentette ugyan a századosot a házassági ígéret vádja alól, ami egyben azt is jelentette, hogy a bíróság nem kötelezte az alperest állítólagos házassági ígérete beváltására, de gyermektartás fizetésére (továbbá a bírósági eljárás költségeinek fedezésére) igen. Soudain anyagi támogatást kért ezredétől, majd az illetékes főhadparancsnoksnál, illetve a haditanácsnál is megtámadta az ítéletet. Ez járt is némi eredménnyel, mert a vizsgálat megismétlését rendelték el, aminek során viszont jóváhagyták a korábbi döntést. Soudain álláspontja szerint ő semmit sem tett a nővel, s Maria Anna Josepha Cartoont pusztán csak az apja kényszeríthette arra, hogy vallomást tegyen ellene. Soudain ekkor magához a császárhoz, majd a pápai nunciatúrához fordult, de nincs nyoma annak, hogy sikerült volna megváltoztatnia az ítéletet.⁸⁶

⁸² ÖStA KA HKR FV Kt. 253. Nr. 87.

⁸³ ÖStA KA HKR FV Kt. 251. Nr. 31.

⁸⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1764:158–159.

⁸⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 256. Nr. 196.

⁸⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 249. Szám nélkül. Causa Mariae Anna Josepha Cartoon ac Soudain.

Válóperek

A katonai-szentszéki ügyek további jelentős csoportját az ún. válóperek képezték, amelyek az ágytól és asztaltól való elválasztást célozták. 1743-ban tárgyalta az illetékes katonai hatóság Maria Barbara von Perschneidnek és férjének, Joseph de la Fleche őrnagynak az ügyét. A hölgy válópert indított ura ellen, mondván, férje rendkívül durván bánik vele házasságkötésük óta. Amikor Esztergomban állomásozott, nem csak szidta, de pofon is vágta, kilökte az ajtón, és erőszakoskodott vele. Noha már többször megegyeztek szentszéki közvetítéssel, annak mégsem lett következménye, s most már nincs is remény arra, hogy együtt és igaz módon éljenek. Férje már szinte képtelen házassági kötelességét (*debitum conjugale*) teljesíteni, így már csak az a reménye maradt meg, hogy az egyházi hatóság szétválasztja őket. A megvádolt férj azonban visszautasította felesége vádjait. Esztergomban, 1743. március 16-án kelt levelében arra hivatkozott, hogy feleségének előző két férjével is nehézségei voltak, továbbá utalt kiváló viseleti jegyzékére is. Ami feleségét illeti, megemlítette, hogy az asszony az ő előzetes tudta nélkül és a józan ész ellenére különböző helységeken arra törekszik, hogy prostituáltként árulja magát, amivel alávaló érzelmeiről kellő bizonyosságot tett. A vizsgálat a tanúvallomások és a bizonyítékok alapján úgy ítélte meg, hogy az asszony kikapós életmódja következtében akart megszabadulni urától, így Ignaz Kampmiller 1746. február 25-én az alperes, vagyis a férj kérésének adott helyt, kötelezve az asszonyt a férjével való együttélésre.⁸⁷

Hedwig von Winter, Augustin Joseph von Weyrauch alsó-ausztriai kormánytanácsos lánya férjének, Joseph Winter von Sternfeld cs. kir. századosnak a kicsapongó, anyagi károkat okozó életmódja miatt kérte az ágytól való elválasztást. Először is a vakmerő életmódot folytató százados, aki egyébként Colloredo gróf adjutánsa volt, csak 1 dukátot hagyott hátra feleségének, noha az 100 forintot fizetett neki. Más alkalommal az asszony 300 forintot adott férjének egyik adóssága kiegyenlítésére, azonban a családfő azt valami másra fordította. Egy gyógyszerészt és egy seborvost úgy vezetett félre, hogy azt mondta, otthon felejtette a pénzt, és rögtön hozza, de – noha megkapta az összeget – az adósságot nem fizette ki, hanem magára fordította, s már három hónapja nem is adott hírt magáról. Mindig pénzt követelt az asszonytól, aki már nem tudta kielégíteni igényeit. 1760. január 31-én a konzisztórium egy évre kimondta az ágyra vonatkozó elválasztást, 1761. június 22-én azonban már elutasították az elválasztás további meghosszabbítását.⁸⁸

Súlyosabb esetekben az örökös ágytól és asztaltól való elválasztást is kimondták. Theresia Zalhein 1748-ban ment hozzá Franz von Eysenkolb századoshoz, s egész, szüleitől származó vagyonát is magával vitte a házasságba. Férje már az első évben elkezdett túl sok pénzt költeni. Felesége megpróbálta jobb útra téríteni, de a férje rettenetes fenyegetésekkel, karddal, sőt egy ízben töltött pisztollyal viszonozta felesége fellépését. Így aztán minden reményét elvesztette, hogy férje a javulás útjára tér. Amikor urát egy prágai katonai kórházba rendelték, rájött, hogy viszonya van egy Barbara Mayrin nevű nőszeméllyel, akitől ráadásul még két gyermeke is született. Megtudta azt is, hogy abban az időben, amikor Marianna Fritschin nála szolgált, teherbe esett a férjétől, de magzata meghalt. Ezek után, tekintettel a fennálló életveszélyre, úgy döntött, hogy 14 éves házasságot követően el kell válnia férjétől. Ágytól és asztaltól történő örökös elválasztást, rangjához illő ellátást, valamint kárpótlást kért a házasságába bevitt vagyonáért. A felek ilyenkor szokásos kihallgatását követően, 1762. december 13-án az illetékes egyházi hatóság kimondta az ágytól és asz-

⁸⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 250. Nr. 3.

⁸⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 255. Nr. 132.

taltól való örökös elvásztást, továbbá kötelezte a férjet, hogy rangjához illő ellátást biztosítson tőle külön élő feleségének. Az asszonyt ugyanakkor eltiltották a férje elleni további követelésektől.⁸⁹

Az ideiglenes elvásztás nem minden esetben enyhítette a házaspár ellentétét. Antonia Raab von Raabenbach például önkényesen meghosszabbította távollétét. Még 1757. június 19-én Sopronban ment hozzá férjéhez, Joseph Raab von Raabenbach táborigadalmazóhoz. Az asszony, aki a keresztény házaspár közötti tiszta szeretetre, békére és megértésre vágyott, meglepetten tapasztalta, hogy a házasságkötést követően a legnagyobb megvetéssel, elviselhetetlen szidalmakkal és szitkokkal, sőt veréssel és embertelen dühöngéssel találta magát szemben anélkül, hogy arra a legkisebb okot is szolgáltatna volna. Amikor a helyzet tovább mérgesedett, közbelépett nevelőapja, de annak halála után férjének dühöngései ismét fokozódtak. Csehországi tartózkodásuk idején határozta el magát az ideiglenes elvásztás kieszközölésére, de ezt követően 1770. május 31-én férje elszánta magát egy megállapodás aláírására. Életveszélyre és örök üdvösségének eltékozlására, továbbá kiskorú gyermekeire hivatkozva kérte az ágytól és asztaltól való elvásztás jóváhagyását. Ignaz Kampmiller meg is ítélte két hónap elvásztást, amely 1770. augusztus 17-től október 17-ig tartott. Az asszony azonban nem tért vissza férjéhez, hanem dacára annak, hogy négy gyermekük is volt, újabb, egy éves elvásztást kérelmezett, ami további hosszú időre nyújtotta az eljárás menetét.⁹⁰

A házasságok megromlásának gyakori velejárója volt, hogy a férj elkezdte verni feleségét, válaszul az illetékes egyházi hatóság ideiglenesen szétválasztotta a feleket. Josepha von Sautersheim is egy jó házasságban reménykedett, amikor hozzáment a nemesi testőrségben szolgáló Paul Freyherr von Heydau cs. kir. őrmesterhez. Hamarosan azonban – vára-kozásaival ellentétben – tapasztalnia kellett, hogy férje galád módon bánik vele: gúnyolódás tárgyává vált cseléddé lett, végül férje meg is verte. Az asszony kezdeményezésére indított eljárásban a szentszék elutasította a házastársak elvásztását, de egy éves külön háztartásban való élest (toleranciát) írt elő a felek számára 1773. július 7-én azzal, hogy a férjnek ez idő alatt is gondoskodnia kell felesége ellátásáról. A helyzet továbbra sem lehetett rózsás, mert 1775. szeptember 23-án további kétévi ágytól és asztaltól való elvásztásról döntöttek azzal, hogy a feleségnek be kellett vonulnia egy soproni kolostorba. Utolsó felvonásként még ugyanazon év december 7-én elutasították a férj kérését az elvásztás meghosszabbítására vonatkozóan, a feleségnek viszont engedélyezték, hogy átköltözzön egy bécsi kolostorba.⁹¹

Az ideiglenes ágytól és asztaltól való elvásztást a boldogtalan feleségek gyakran szertették volna meghosszabbítani, ám erre csak rendkívül indokolt esetben hajlott a szentszék. Anna Barbara Freyin, miután 1768-ban megromlott férjével, Johann Christoph Freyherrn von Seeberggel a házassága, az uralkodóhoz fordult azzal a kéréssel, hogy két fiúgyermeküket nevelőintézetbe adhassa, neki pedig (lányukkal egyetemben) férje biztosítson megfelelő ellátást. Az illetékes erdélyi katonai hatóság támogatta kérelmének teljesítését, a haditanács viszont csak akkor látott lehetőséget a kérés teljesítésére, ha a katonai szentszék elvásztja urától. Erre az asszony az illetékes katonai–lelkészi hatósághoz fordult elvásztása érdekében. A férj tiltakozott a kérés teljesítése ellen és rámutatott arra, hogy felesége állításával szemben a hadjáratok ideje alatt anyagilag is támogatta családját. Kampmiller

⁸⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 255. Nr. 139.

⁹⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 256. Nr. 187.

⁹¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 1.

ennek megfelelően el is utasította az ágytól és asztaltól való elválasztást, és kötelezte az asszonyt, hogy férjével együtt éljen.⁹²

A tábori püspökség megszervezését követően sem változtak jelentős mértékben a szentszék elé kerülő problémák, s a feleségüket súlyosan bántalmazó férjeket továbbra is egy-két éves különéléssel próbálták az egyházi hatóságok megfékezni. Korábban már utaltunk rá, hogy a házasságok megkötésében szerepet játszhattak szociális megfontolások is.⁹³

A szakirodalom ez irányú megállapításait forrásaink is alátámasztják. A tiroli származású Barbara Richtscheidint például 1770-ben Mantuában egy idős hölgy azt követően beszélte rá a házasságra, hogy elveszítette édesapját, és gondoskodnia kellett megélhetéséről. A kiszemelt férj, Karl Richtscheid, a Ried ezred közlegénye volt, akivel össze is házasodtak. A feleség ekkor mindössze 17 éves volt, s később az egyházi bíróság előtt azt állította, hogy nem szabad akaratából ment hozzá férjéhez, hanem csak rábeszélések hatására. Három hét leforgása alatt férje olyan sokszor megpöfozta és megverte, illetve életveszélyesen megfenyegette, hogy a fiatalasszony képtelen volt tovább férjével együtt élni. Anyjához menekült Bozenbe, ahol gyermeket szült, azonban a csecsemő meghalt. Innen testvéréhez utazott Velencébe, ahol kereskedőknél szolgált, és megismerkedett egy Lazaro Constantini nevű nagykereskedővel, aki el akarta venni feleségül. Mivel ez csak előző házassága érvénytelenítése útján volt lehetséges, 1774. december 16-án az egyházi hatóságokhoz fordult. A szentszék azonban elutasította a felperes kérelmét, és 1775. január 24-én csak két éves ágytól való elválasztást mondott ki.⁹⁴

Az egyedi esetek közé tartozott, hogy a műszaki és várerődítési igazgatóságon szolgálat közben megőrülő férj, Anton Wagner megkísérelt megszabadulni feleségétől és visszaküldetni őt szülőhazájába, Magyarországra. Az asszonyt azzal vádolta, hogy bizonyos gyanús kapcsolata miatt már nem akar vele élni, de a vizsgálat 1775-ben fényt derített a vádak alaptalanságára. Miután elméje elborult, a szentszék az illetékes katonai hatósághoz (*Judicium Delegatum Militare Mixtum*) továbbította az iratokat.⁹⁵

Ha nem is gyakran, de azért több ízben is előfordult, hogy katonák megkíséreltek férjezett asszonyokat megszőktetni, illetve törvénytelenül kétszer megházasodni. Anton Glötter például 1769-ben Pfalzban egy kocsmában ismerkedett meg egy hölgygel, akit gyakran vert Zierhammer nevű férje. Glötter megsajnálta az asszonyt, és azt javasolta, hogy szökjenek meg, ami 1770-ben be is következett. A gond akkor keletkezett, amikor Glötter elvette a már férjezett asszonyt. A császári hatóságok ugyanis ezt követően letartóztatták, s a megszeppent gavallér azzal védekezett, hogy tábori lelkésze javasolta neki a hallgatást szerelme korábbi házasságáról. Ez nagyon súlyos vád volt, az adott tábori papot azonnal elbocsátották, ha valamelyik anyakönyvet meghamisította. Erre azonban csak kivételes esetekben került sor, s a vizsgálat tisztázta az érintett Milassin nevű atyát, Glöttert viszont még szigorúbban büntették meg, mintha csak asszonyszöktetésben lett volna vétkes.⁹⁶

A bigámiát is többnyire sikeresen akadályozták meg a katonai-egyházi hatóságok. Hal-ler Ferenc 1760-ban a Nádasy huszárezred szállásmestereként elvett egy Regina Schultzin nevű hölgyet a morvaországi Groß-Herlitzben. A házasságot követően viszont a férj eltűnt, és nem is bukkant fel felesége közelében. Az asszony nyomozni kezdett, és az a gyanúja támadt, hogy férjének már van egy felesége, aki ráadásul életben van. A szentszéki vizsgálat

⁹² ÖStA KA HKR FV Kt. 255. Nr. 176.

⁹³ A házassági előírásokról szóló fejezet bevezetésében, vö.: Hufton: *The Prospect before Her*, 60.

⁹⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 18.

⁹⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 258. Nr. 27.

⁹⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 257. Nr. 13.

igazolta Regina Schultzin gyanúját, Haller Ferenc még 1747. július 26-án, a Vetési ezredben szolgálva elvett egy Catharina Langhamerin nevű hölgyet, aki Itáliában még mindig jó egészségnak örvendett. Ignaz Kampmiller a tényállás tisztázását követően azonnal érvénytelenítette a később megkötött házasságot, és Regina Schultzint egyházilag szabadnak nyilvánította.⁹⁷

A házasságokat a hagyományos problémák mellett néha a biszexuális, illetve homoszexuális hajlamok is veszélyeztették. Johann Grell tizedes például Sopronban feleségül vett egy 15 éves lányt, de viszonylag keveset éltek együtt, mert az újdonsült férjet egy másik férfival folytatott viszonya miatt letartóztatták, és fogházbüntetésre ítélték. Büntetése letöltése után a tizedes, aki ekkoriban már sok alkoholt fogyasztott, 1778 nyaráig együtt élt nejevel, akit folyamatosan vert. Az asszony, Ursula Grillin ekkor elhagyta urát, és Bécsbe költözött anyjához, aki anyagilag is támogatta. Állítólag kötésből tartotta fenn magát, noha a katonai hatóságok Pozsonyban tartóztatták le egy fogadóban, s azt gyanították, hogy egy „ősi mesterséget” is űzött. A szentszék nem teljesítette a férfi kérését az ágytól és asztaltól történő örökös elválasztás érdekében, csak ideiglenesen választották őket külön, mindkét felet megdorgálták, a hatóságokat pedig figyelmeztették, hogy mindkét fél életvitelére fordítsanak figyelmet.⁹⁸

A nem katolikus felekezetek

A házassági problémák egy másik, noha kevésbé gyakran felmerülő csoportját az ún. vegyes házasságok (*mixta matrimonia*) alkották. Vegyes házasságnak a katolikus és nem katolikus keresztények között megkötött házasságokat nevezzük. A tábori püspökség felállítását megelőzően, illetve azt követően 1781-ig a cs. kir. hadseregben hivatalosan és nyilvánosan csak katolikus hitéletet lehetett folytatni.⁹⁹ Mária Terézia általában tartózkodott a protestánsok nyílt üldözésétől, de ez még nem jelentette a vallási türelem érvényesülését a hadseregben. A Habsburgokat támogató protestáns francia szövetséges katonák például az 1750-es években csak csendben, halk énekszó mellett, a szállásukon tarthattak istentiszteletet.¹⁰⁰ A protestánsok helyzete csak 1765-től kezdve javult a hadseregben, amikor II. József befolyására a tolerancia egyre nagyobb mértékben érvényesülhetett.¹⁰¹ A vegyes házasságokat a katolikus egyház ugyan érvényesnek tartotta, de rosszalta, és a nem katolikus féltől reverzálist követelt, tehát ígéretet, hogy mindkét nembeli gyermekeiket katolikus hitben fogják nevelni. Vegyes házasságok esetén a katolikus pap csak bejegyezte az anyakönyvbe a házasságot, azaz liturgikus ruha és áldás nélkül, passzívan tudomásul vette a házasságot (*assistentia passiva*).¹⁰²

A nehézségek egy része a különböző felekezetek házassági jogról vallott eltérő felfogásából adódott. A református vallású Karl Singer dragonyos főhadnagy például az 1750-es években házasságot kötött egy szintén református vallású hölgygel, majd elváltak egymástól. A férfit ezt követően áttért a katolikus hitre, majd újra megházasodott. Kampmiller ér-

⁹⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 258. Nr. 26.

⁹⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 249. Causa Ursulae Grellin ac Johann Grell.

⁹⁹ Melichár: *A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében*, 49.; Csohány János: *A protestáns tábori lelkészet*. Budapest, 1994. 25.

¹⁰⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753:25.

¹⁰¹ Hanak, Julius: *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*. Kühnert, Wilhelm (Hrsg.): *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*. Jg. 87 und 88. Wien, 1974. 32.

¹⁰² Szeredy: *Egyházjog*, 2. köt. 1268–1269.

vényesnek ítélte a házasságot, de szükségesnek tartotta az ügygel kapcsolatban az erdélyi püspök véleményének kikérését is.¹⁰³

Ignaz Kampmiller több ízben sürgette az Udvari Haditanácsot, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekeket legyen kötelező katolikus hitben felnevelni. Ennek érdekében 1748. március 2-án kérelemmel fordult a haditanácshoz, hagyják meg a tiszteknek, hogy katolikus katonák gyermekeit ne keresztelhessék meg protestáns lelkészek.¹⁰⁴ A haditanács 1756. május 20-án kelt leiratában javasolta, hogy a legfőbb táborigazgató utasítsa a táborigazgatókat és a hadlelkészeket, hogy katonák házassága esetén a házasulandó felektől mindkét nembeli gyermekekkel kapcsolatban előzetesen követeljének reverzálist.¹⁰⁵ Amikor a Splényi huszároknál szolgáló Gamsich főhadnagy engedélyt kért arra, hogy házassági szerződésének megfelelően evangélikus iskolába küldhesse gyermekeit, a *capellanus major* 1757. március 8-án kelt levelében élesen ellenezte az engedély megadását.¹⁰⁶ Csak a reverzálist megadását követően engedélyezte Kampmiller a protestáns Wangenheim ezredes házasságát katolikus menyasszonyával 1757 őszén.¹⁰⁷

A katolikus hit elhagyását a legfőbb táborigazgató igyekezett minden eszközzel megakadályozni. Az 1760-as években Johanna Kampfmüllerin, egy százados felesége minden óvás dacára áttért a katolikusról a lutheránus hitre. Ignaz Kampmiller az eset kapcsán kifejtette, hogy az örökös tartományokban és a cs. kir. hadseregben a vesztfáliai béke szabad vallásgyakorlatra vonatkozó rendelkezését sohasem engedélyezték. A haditanács számára megküldött véleménye szerint az asszonyt még egyszer meg kellene inteni, de ha az sem használ, akkor mindaddig fogságba kell vetni, ameddig nem tér vissza a katolikus hitre, 12 éves gyermekét pedig ezen időszakra el kell tőle venni.¹⁰⁸

Enyhébb megítélés alá estek a protestáns felekezeten belül megkötött katonai házasságok. A haditanács 1765. január 12-én arra utasította a *capellanus majort*, hogy amennyiben más akadály nem forog fenn, ilyen esetben engedélyezze a házasságot.¹⁰⁹ A rendelkezésünkre álló források tehát azt mutatják, hogy a táborigazgató lelképásztorkodás irányítói a vegyes házasságok kapcsán az adott keretek között a katolikus hit terjesztésére törekedtek, a haditanács pedig mérséklően hatott Ignaz Kampmiller törekvéseire.

Összefoglalás

Válságba jutott katonai házasságokról készített áttekintésünk végére értünk. A katonai szentszéki iratokból kitérünk, hogy gyakran szerepeltek felperesként a tiszteknél szolgáló nők, akiket végül mégsem akartak az érintett katonák feleségül venni, feltehetően rangon alulinak tartván egykori szerelmüket. Szintén visszatérő résztvevői e pereknek azon feleségek, akikkel mostohán bántak a férfiak. A házastársak megismerkedésének számos módja volt, de a társadalom felső rétegét kivéve a kocsmák mind a legénység, mind a tisztek számára esélyt nyújtottak házassági terveik valóra váltásához. A katonai-szentszéki ügyek döntő többsége házassági ígérettel, illetve a hölgyek áldott állapotba kerülésével indult,

¹⁰³ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756:77–78.

¹⁰⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. Kt. 1. 1748:6.

¹⁰⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756:82.

¹⁰⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1757:100.

¹⁰⁷ ÖStA HKR KA FV Kt. 1. 1757:114.

¹⁰⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1757:109.

¹⁰⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1765:165.

ugyanakkor a házassági ajánlatokat ritkábban sikerült bizonyítani a bíróság előtt, mint a terhességi vádakat.

A szentszéki perek gyakori okaként nevezhetjük meg a rangon aluli házasság réme mellett az anyagi okokat is. Figyelemre méltó, hogy az eljegyzési szerződéseknek gyakran anyagi vonatkozásai is voltak. Vadházasság (ágyasság) esetén viszont, amennyiben a perben vesztesre álló férfi *de jure* szabad állapotú volt, választhatott, el akarja-e venni a menyecskét, akivel együtt élt, vagy csak anyagi támogatásban akarja részesíteni. A perek (többnyire férfiúi) veszteséinek lehetősége volt a megegyezésre is, amennyiben meg tudtak állapodni a felperessel. A szorult helyzetbe került fél így egy jelentősebb összeg ellenében mentesülhetett a jogkövetkezmények alól.

A terhességi vádakkal, illetve házassági ígérekkel kapcsolatos perek vesztesei többnyire a férfiak voltak, hiszen a gyermeket szülő nők a terhességi vád segítségével akartak a társadalom által elismert státuszhoz vagy legalább biztos anyagi ellátáshoz jutni. A tábori főlelkészek, illetve a szentszékek döntése ellen a területileg illetékes nunciatúrához lehetett fellebbezni, majd, ha még mindig jogorvoslatra volt szükség, a pápához kellett fordulni. A válóperek eredménye változatosabb, mint a terhességi pereké. Itt is előfordult, hogy a feleség egyszerűen meg akart szabadulni férjétől, de gyakoribb volt a férjek erőszakos, brutális fellépése feleségükkel szemben: verés, szidalmazás, ivás, fenyegetőzés, s mindezek háttérében gyakran megfigyelhető a katonák eladósodása is.

Amennyiben a férj elkezdte verni feleségét, válaszul az illetékes egyházi hatóság ideiglenesen szétválasztotta a házaspárt. Az ideiglenes ágytól és asztaltól való elválasztást a boldogtalan feleségek gyakran szerették volna meghosszabbítani, ám erre csak rendkívül indokolt esetben hajlott a szentszék. A tábori püspökség megszervezését követően sem változtak jelentős mértékben a szentszéki házassági perek. A rendelkezésünkre álló forrásokból az is kiderül, hogy a tábori lelképásztorkodás irányítói a vegyes házasságok kapcsán a katolikus hit terjesztésére törekedtek, a haditanács pedig mérséklően hatott törekvéseikre. Végezetül még egyszer nyomatékosan szeretnénk aláhúzni: nem tudjuk, milyen volt a korabeli katonai házasságok többsége. Csak arról tudtunk számot adni, milyennek látták az illetékes katonai-egyházi hatóságok a válságba jutott katonai házasságokat Mária Terézia uralkodása alatt.

PÉTER ZAKAR

Military Marriage Lawsuits in the Age of Maria Theresa

Our paper explores military marriages that came to a conflict in the age of Maria Theresa. As can be seen in military and ecclesiastical court records, the plaintiffs were often maids employed by military officers who eventually declined to marry them most probably because of their inferior status. Women abused by their husbands are also recurring participants in the lawsuits. Most of the military and ecclesiastical court cases were filed because of a proposal or because the woman became pregnant – but pregnancy was much easier to prove than the offer of marriage.

Besides the ghost of a marriage of unequal rank material factors were also common causes for the lawsuits at the ecclesiastical courts. The – mostly male – losers of the cases had opportunity for settlement if they could make an agreement with the plaintiff. In these

---

cases, the party in a tight corner could escape the legal consequences in exchange for a considerable sum.

The losers in the lawsuits filed because of proposals and unexpected pregnancy were mostly men, too, as it was through these charges that the women bearing their child wanted to rise to a higher status or at least to secure steady financial support. Divorce proceedings had much more diverse outcome. There were examples when the wife simply wanted to get rid of her husband, but in most cases the husband was aggressive and brutal: beating, scolding, drinking and threat were the most typical charges, and running into debt was not uncommon either.

If a husband made a custom of beating his wife, the competent church authority temporarily separated the spouses. Unhappy wives often applied for an extension of the temporary separation but it was only for a well-grounded reason that the court was willing to grant that. It is a comfort to the reader that it is only those military marriages that reached a crisis and not military marriages in general that are offered a glimpse of in this examination of sources from military and church authorities.